

MONTOYA, Jesús / RIQUER, Isabel de (1998): *El prólogo literario en la Edad Media*. Madrid: UNED, 333p.

Els autors d'*El prólogo literario en la Edad Media* es proposen dos objectius: caracteritzar el pròleg literari com un discurs autònom retòricament i semiòtica, i abordar-ne l'estudi en el marc d'un ampli context romànic que comprèn textos hispànics, francesos i italians.

L'assaig va precedir d'un estat de la qüestió, on es comenten els principals treballs apareguts sobre els pròlegs medievals, i incorpora una bibliografia que, a més de les edicions citades, manuals de retòrica, i obres consagrades al tema específic dels pròlegs, integra una selecció d'estudis sobre gèneres i motius literaris al·ludits al llarg del llibre.

Al primer capítol, de caire introductori, Montoya busca els orígens clàssics del pròleg medieval en la tradició teatral i en la pràctica oratòria de l'exordi del discurs. De fet, l'estudi detecta una aplicació mimètica i quasi espontània de l'exordi forense llatí en els primers textos èpics i lírics, atès que les circumstàncies de divulgació, la plaça pública o la sala del castell, eren prou semblants a les del fòrum romà plantejant al recitador les mateixes necessitats de guanyar-se un públic inestable. Això no obstant, l'autor recalca que, mentre que aquests exordis es troben encastats en la pròpia narració de l'assumpte, cal situar l'inici del que denomina "pròleg literari" en el pas de la literatura oral a la literatura escrita. És aleshores quan de manera conscient el preàmbul de l'obra literària va esdevenir un discurs autònom i quan a les escoles es va desenvolupar una teoria retòrica del pròleg adaptant a la introducció d'obres de caràcter literari les normes que procedien de la tradició llatina del discurs forense.

Recolzant-se en la doctrina de Brunetto Latini, l'autor estableix a continuació la tipologia del pròleg forense i dissenya de forma gradual el seu transvasament a la literatura. La progressiva consolidació de la pràctica del mecenatge al llarg de l'edat mitjana hauria determinat, a més a més, la incorporació al model d'una dedicatòria, recuperant així una pràctica difosa en la tradició eclesiàstica i en la de la lírica trobadoresca, on una indicació del destinatari, habitualment el joglar encarregat de la difusió o la dama que havia inspirat la cançó, acompanyava el text.

Malgrat la dispersió del discurs en alguns punts, mal intueix que la intenció de Montoya és dissenyar l'itinerari del llibre a partir del cap. iv on, prenent com a punt de referència el model derivat de la retòrica llatina, l'autor recorre els pròlegs més representatius de la literatura medieval fins a arribar al famós *Prohemio e carta* del marquès de Santillana. Tanmateix, si bé als darrers capítols Montoya intenta acomodar a diferents exemples de pròlegs el cànon retòric establert per les preceptives, molt interessants i complementari d'aquesta metodologia és l'estudi que fa del tema Isabel de Riquer als cap. ii i iii, on, procedint de forma inversa, defineix la progressiva configuració d'una

retòrica del pròleg a partir del comentari dels exemples que ens proporcionen els textos literaris. Com bé assenyalava l'autora, tot i que els primers escriptors en llengua vulgar s'ajusten a certes regles formulades en les preceptives clàssiques i medievals no és menys cert que moltes d'aquestes preceptives medievals es van desenvolupar després de la consolidació d'una important tradició literària i que probablement foren els mateixos autors els qui contribuïren a crear el cànon poètic que més tard van recollir i descriure els tractats retòrics. L'estudi d'Isabel de Riquer aplega un ampli ventall de textos francesos en prosa i en vers. La profusió d'exemples fa d'aquests dos capítols un valuós repertori per a l'estudi dels diferents tòpics emprats pels autors medievals, mentre que els detallats comentaris ens permeten copsar l'extraordinària capacitat de renovació de les lletres romàniques tot remarcant les transformacions que va patir la representació literària del treball de l'escriptor durant els primers segles de la nostra literatura.

Adoptant un criteri cronològic, l'autora s'ocupa en primer lloc dels pròlegs de les primeres cançons de gesta, classificant-ne els diferents motius que configuren la tòpica de l'exordi (l'apel·lació a l'auditori, la ponderació de la matèria, l'anunci de la cançó o *propositio*...) i concedint una atenció particular a la vaguetat amb què es representa la figura de l'autor. Exemples més tardans il·lustren l'evolució del gènere influïda potser per la competència de la novel·la, que va impulsar a buscar noves fórmules per captar l'auditori (la novetat de la matèria, el desprestigi de les velles versions, l'excel·lència de la forma) i a assajar una renovació temàtica i formal que va generar l'aparició d'indicacions més precises sobre les aportacions personals de l'autor. Precisament l'extraordinària fortuna de "la fórmula magistral" a què recorre Jean Bodel per expressar aquesta renovació temàtica, de *chevaleries, d'amours et de cembiaus*, així com les precioses informacions que ens proporciona sobre el panorama literari del s. XIII, justifica el tractament separat del pròleg de la *Chanson de Saisnes*.

A l'estudi de les cançons de gesta segueix l'estudi dels pròlegs de les primeres novel·les, vinculades a l'anomenada matèria antiga. L'aparició d'un gènere nou, el *roman*, comportarà una representació diferent de la figura de l'escriptor i de la seva tasca, que l'autora relaciona amb les noves condicions de producció (presència del nom de l'autor i sovint del mecenes), amb la formació escolar dels autors (recuperació d'una tòpica de l'exordi d'origen clerical) i amb la recepció d'aquests textos com "documents històrics" (la font llatina, l'alusió a testimonis oculars dels fets relatats, la presentació de l'autor com a "traductor" fidedigne...).

Capítol apart mereix el brillant creació de la ficció novel·lesca a mans de Chrétien de Troyes i l'evolució del gènere en els segles successius. L'estudi detallat de tots els pròlegs de Chrétien i de Maria de França palesa una radical transformació de la concepció de l'escriptura associada a un innovador protagonisme del treball de l'autor, únic responsable del sentit de l'obra, que ja no procedeix de la font sinó de la seva particular construcció narrativa. L'omissió de la font per parlar exclusivament de la pròpia obra en els *romans* en vers posteriors és per a Isabel de Riquer un signe clar de la influència de Chrétien, tot i que la definitiva institució del pròleg com a part del relat haurà de comportar l'aparició de nous motius que l'autora classifica fent-ne un repertori temàtic.

El darrer apartat del capítol s'ocupa dels pròlegs de les primeres novel·les en prosa i il·lustra amb nombrosos exemples com la voluntat de recuperar la veracitat de l'obra, que va provocar el pas del vers a la prosa, condueix a diferents modalitats de pròleg en funció del tipus de veritat a què aspira el *roman*. Així, mentre que la sacralització del mite del graal en el cicle de la *Vulgata* artúrica durà a l'eclipsi absolut de la figura autorial a través de la reparació de les estratègies emprades pels autors de la matèria antiga i fins i tot de l'apropiació del model bíblic de l'escriptura com a revelació divina, molt diferents són els pròlegs de les cròniques i dels llibres d'història redactats a partir de 1300, on assistim a una rigorosa i precisa presentació de l'autor calcada de la documentació d'arxiu i vinculada a la nova actitud de l'escriptor, que ara es representa sota la màscara de l'historiador.

La segona part del llibre correspon a l'estudi de Jesús Montoya, que situa la pràctica literària del pròleg en el marc de la tradició de la retòrica llatina. El nou enfocament metodològic recupera

els plantejaments del primer capítol la qual cosa afecta en alguns moments la unitat del llibre i la claredat de l'exposició ja que, buscant un difícil equilibri, l'autor repeteix qüestions que ja havien estat desenvolupades i prescindeix d'altres que potser hauria estat interessant recordar.

L'estudi de Montoya va precedir d'un capítol de caire teòric on l'autor inscriu el pròleg literari en el gènere de la *insinuatio* retòrica, il·lustrant-ne les diferents modalitats en funció de la tipologia i de la *dispositio* dels *remedia* emprats, i dedica un apartat especial a les diferents formulacions de la *captatio benevolentia*, atesa la seva importància al pròleg literari, orientat sobretot a guanyar-se afectivament l'oient o lector.

Els capítols restants consisteixen en l'aplicació d'aquest model teòric a l'estudi d'una selecció de pròlegs medievals. El primer text considerat és el pròleg de les *Cantigas de Santa Maria* d'Alfons X (cap. v) i probablement el tret més interessant de l'anàlisi és la interferència del model retòric llatí i de la tradició trobadoresca, que el crític detecta tant en la formulació de determinats tòpics com en el contingut semàntic dels conceptes *trobar* i *razon*. La perfecció retòrica dels pròlegs de Gautier de Coinci justifica l'atenció que els concedeix Montoya (cap. vi i vii), establint-ne la cronologia, analitzant l'estructura interna de cadascun i dedicant un ampli parèntesi a estudiar la tradició literària la defensa de la *rusticitas*. El resultat de la recerca en aquests primers capítols permet argumentar a continuació que la denominació de "pròleg literari" també és aplicable als versos introductoris dels *Milagros de Nuestra Señora* de Berceo, opinió contestada per alguns crítics, i al cant I de la *Divina Commedia* de Dante, que, segons Montoya, constitueix un clar exemple del model tradicional de pròleg a *propia persona* (cap. viii i ix). Al capítol següent, els pròlegs de Don Juan Manuel al *Conde Lucanor* i a la *Crònica Abreviada* ens ofereixen, en canvi, un exemple de pròleg *a re* que il·lustra la necessitat retòrica de tenir en compte el tema i els oients, prevalent en el primer cas el criteri d'adaptació al públic i en el segon el d'adaptació a la dignitat del tema. L'anàlisi de la dedicatòria del *Cancionero* de Juan Alfonso de Baena i de la *Carta Prohemio* del marquès de Santillana (cap. xi) completa el trajecte esbossat per Montoya al primer capítol, que justament culminava amb la incorporació al pròleg d'una carta dedicatòria a partir del s. XIV, com a conseqüència de la profusió de la literatura escrita i de la institucionalització del mecenatge.

Hom troba a faltar la presència d'un apartat de conclusions que sintetitzi en poques pàgines la història del pròleg literari integrant les aportacions dels dos estudiosos i potser també d'un annex de textos, la qual cosa hagués permès prescindir d'alguns a l'interior del llibre i agilitar el discurs, sovint entretallat per la necessitat d'il·lustrar l'exposició amb tota mena d'exemples.